

7-8 י"ב - י"א
(1979)

אפריים קרייצלר

בין הכסא - לכיסוי

כל כמה שאנו מתרחקים מתקופת השואה מופיעים בימינו ספרים נוספים של הוגי דעות בני ברית ושל שאינם בני ברית על עוצמת התופעה הזו. הדם היהודי שנשפך כמים עוד תוסס כי הדם הוא הנפש. אי אפשר לשכח וגם אי אפשר להבין מה עוללו היטלר ימ"ש ותומכיו לשליש עמנו בשואה הנוראה.

בסיפור כיסוי הדם מתייחס ע"י עגנון לבעיה זו. מדובר לא רק על צרות גדולות שהיו בעבר אלא מוזכר בשם הרשע המרושע וכל שעשה. דרך אגב, בספר "התמונה" בכרך החדש "פתחי דברים" שזה עתה הופיע, גם בו מתייחס עגנון לשואה ולטבח היהודים ע"י הנאצים ועוזריהם.

בסיפור כיסוי הדם בחר עגנון בשתי דמויות עיקריות כדי להעמיד לפנינו את הבעיה ולהתמודד אתה. ראשון - מספר יהודי בא בימים שנפגש בירושלים בגבור המרכזי ר' הלל. בשאלות ותשובות ובהרהורים של השנים מעיני עגנון להגיד הרבה דברים קשים גם כלפי מעלה וגם

כלפי הקורבנות של השואה.

על השקפות עולם שונות אחרי השואה אפשר לקרוא בהרבה ספרים כמו "פני האלוקים לאחר אושוויץ" של אינץ מיבאום, "אמונה אחרי השואה" - אליעזר ברקוביץ, "נוכחות אלוקים בהיסטוריה" - אמיל פקנהיים ו"לאחר אושוויץ" לריצ'רד רובינשטיין.

יתכן אמנם שבספרות היפה אפשר לתת הבעה נכונה ואמיתית יותר למחשבות ורגשות על הבעיה המרכזית הזאת וכך עושה עגנון בספרו: את עמדתו של האומן מבטא עגנון כבר בהתחלת הסיפור: "דומה היה עלי הזקן כאומן שכלה את מלאכתו ועומד ומסתכל כמעשיו ומצמצם כל כך ראייתו לבדוק אם הכל עשוי יפה. אם כן אומן הוא, אם כן אומנתו מה היא?" (ע. 52). וגם על המגבלה של כל אמן אמיתי אנו שומעים: "מרוכזים הם הדברים שעולים על הלב ומעוטים הם הדברים שכדאי לאמרם" (שם).

כל זה אומר המספר ברגע שפוגש הוא

הערה לספור "כיסוי הדם או בד בבד": ש. י. עגנון, לפני מן החומה, הוצאת שוקן, ת"א 1975.

בפעם הראשונה את הזקן בעל התיבה (ר' הלל) שיש לו רגל אחת "כרגל כל בשר ואחת עשויה עץ, ואת שתי החיות את הקוף ואת התוכי". עומדים אנו זה אצל זה, זה כנגד זה, אני על שתי רגלים וזה על רגל אחת. ולא אכחד, יפה עמידתו של בעל רגל אחת מעמידתו של בעל שתי רגלים. למה כך? לפי שזה אינו מבקש כלום וזה מבקש לדעת מי הוא זה ומה טעם מחוסר רגל הוא" (שם).

כן, הרצון העז לדעת, להבין, מכביד מאוד והמספר בשם הסופר רוצה לדעת ורוצה להבין. מתשובתו של ר' הלל מתברר שדווקא רגלו היא לא נקטעה ע"י הנאצים. זהו הרמז הראשון לכך שהגורם לסבל היהודי הוא לאו דווקא רק רשעות הגויים אלא מעשיו של היהודי עצמו, אבל להגיד את זה קשה מאד. "עמידה קשה ללב וקשה לרגל. ענה ואמר לי, וקשה משתיהן שיהיה" (ע. 55).

אותו ר' הלל הוא בעל התיבה "שאינה מנגנת אלא משום שנתקלקל בה דבר ואינה יכולה להפסיק". (ע' 53). מאידך מתאר המספר אותה התיבה: ישנה ונושנת היא התיבה כשיר זה שכוקע מקרבה. קצה התיבה בזמן ואינה מחדשת את שירתה לפי רוח הזמן" (ע. 51).

ומה על חיות התיבה שר' הלל מהלך אתה? הקוף: "קטן הוא ורגזנותו גדולה מגופו. ברעש וברוגז מקפץ הוא על גבי התיבה ושלשלת הברזל שקשורה לו בצורארו מקפצת אתו. למעלה ממנו התוכי שפורה מן התיבה לכתופו כשהוא קורא גם לי גם ל" (ע. 51) והתוכי אינו ישן משום שלמד לשון בני אדם... ומתוך שלמד לשון בני אדם למד את מעשיהם. לא שמעת שעל כל דבר ודבר שהוא רואה קורא גם לי גם לי. עם הלשון באה התאוה והקנאה שמעבירות אותו על שנתו". (ע' 56).

המחלוקות

בסוף פסקה זו אומר המספר דברים יסודיים לענין הסוגיה: "אחר כך הביט בתיבת הזימרה, אחר כך אמר לי, כל השירים באים מתוך שמחה או מתוך צרה ויגון. או מתוך אהבה זרה, ואילו בלועזי קרח שירתם מתוך האמת באה, ממקום גבוה שבגיהנום באה, ומי ששרוי בגיהנום ומעביר צרתו מפני האמת ואומר שירה שירתו וזרה ואין לה הפסק. שמחה וצרה יש להן סוף, ואין צריך להגיד אהבה זרה, ואילו האמת לעולם עומדת. (ע. 56).

מסקנה זו מבוססת על הפסוק: ובני קורח לא מתו, ואמרו רבותינו במדרש ומובאים דבריהם בפרוש רש"י שם: היו בעצה תחילה לחלוק על משה, בשעת המחלוקת הרהרו בלכם לפיכך נתבצר להם מקום גבוה בגיהנום וישבו שם ומשם אומרים שירה, ומה אומרים? משה אמת ותורתו אמת והם בדאים" (ע. 56).

עם פירוש זה כבר מדגיש המספר את הסיבות העיקריות שגרמו לחורבן יהדות אירופה כמו שגרם בעבר עוון שנאת חיים לחורבן הבית והיא המחלוקת.

בד בבד (שמות ל' 34)

כאן המקום להעיר על כותרת המשנה של סיפור זה "בד בבד". אין לנו ספורי עגנון רבים בעלי שתי כותרות. יתכן וקשה היה לעגנון לבא בסוגיה זו של השואה החורבן ליד דעה ברורה וחד-משמעית ובחר בכותרת "בד בבד". גם מחלוקת שגרמה לשואה יש כאן גם שירה של אמונה. גם צדוק הדין וגם טענה כלפי מעלה. אי לזאת הסוגיה פתוחה. גם שחיטת עם כצאן לטבח יובל, וכסוי הדם עדיין אין. והגמרא מביאה בכריתות י"ב בד בבד. מאי בד בבד? אמר רבינא שלא יניח משקל במשקל וישקל. ובעל התורה תמימה מסביר: ר"ל שישקל כל בשם

ובשם כנגד משקל הברזל ולא ישקול זה כנגד זה. ורש"י במקום מטביר: "אלו הארבע נזכרין כאן יהיו שוין משקל במשקל כמשקל זה כך משקל זה... לשון בדי נראה שהוא לשון יחיד אחד באחד יהיה זה כמו זה" מידה במידה ויתכן ר"ל מידה כנגד מידה.

השבון נפש עם היהדות החרדית
ו"לומדי תורה

בשיחה הממושכת בין המספר ור' הלל כתלמיד חכם מובהק "אף מהר"ם שיף למדתי" (57) ולא הנחתי דבר כדירה דעה שלא למדתי מהלכות שחיטה ועד המלקט עצמות" (עמוד 58). המספר מתפלא שתלמיד חכם זה מחזר בהיכת זימרה בחוצות ירושלים ומביא בשמו "כמה בני אדם יש שמתפרנסים משיבתם בשיבה בין שידועים דבר של תורה בין שאין יודעים דבר של תורה, מכיון שמתקבלים לשיבה מקבלים את סיפוקו". (ע. 57). "מעתיק אני מקצת מדבריו ומשבץ אני בהם כמה מילים כפי שיצאו מפיו, כל כמה שבאו ללמד על האיש ועל שיחו. ואילו הם, כל המחברים שעמדו אחר הרמב"ם אין מהם מי שהוציא מתחת ידו דבר מתוקן. זה מפרש פירושו של זה זה חולק על החולק, ובא אחר ומחוק דברי זה או דברי זה וכן כל כיוצא. אין קץ לספרים שנעשו על דרך זה ואין קץ לספרים שנעשים והולכים, וכן עתידים להיות עושים ספרים אין קץ עד קץ כל הדורות. וכבר מרוב תורה אין אדם יכול לעמוד על דבר תורה. כבר אין לך כל חיבה ותיבה שבגמרא שלא חידשו עליה חידושים וחידושי חידושים וכבר יש לנו מיני למדנים שמרוב שקידתם על הידושים על הגמרא אינם יודעים צורת גמרא. וכשתגיע הזמן לאותם הדברים סיפר לי כמה דברים מתמיהים על אותם הלמדנים שבקיאים בספרי אחרוני

אחרונים ואינם יודעים דף גמרא" (ע' 59).

אחרי תיאור זה לא פלא הוא שר' הלל הוסמך לרבנות אבל הוא ר' הלל שלא היה יכול לקבל את דרך הקהילות ורבניה באי קיומם של מצוות בין אדם לאדם הלך וקרע את כתב הסמיכה. הוא למד שחיטה, מילה ותקיעת שופר אבל קשה היה לו לקבל מקום עבודה. "אמר ר' הלל, שצריך הוא השוחט להיות דבוק ברבם של חסידים ואפילו הוא השוחט אומן וירא שמים, אם אינו נוסע לרבי שחיטתו פסולה". (ע. 63).

מתיאור חיי הקהילה לפיו רב נתמנה רק אם הוא בן רב או חתנו של עשיר, מאותם הרבנים שנתמנו בכסף הגענו לאותם הרבנים שנתמנו על ידי מלשינות וכך ממשיך המספר המכנה עצמו כ"מוקיר תורה" לספר מעשה דומה גם בקהילה בהונגריה (שישב שם על כסא הרבנות רב גדול חתנו של גדול שהיה מתלמידי של בעל חתם סופר). (ע. 64) גם שם על רקע מנוי של רב התחלקה הקהילה לשלש קהילות "ואלמלא קהלה אחרת שקראה לרב הזקן לשמש שם רב היה הוא וביתו מתים מרעב" (ע. 64).

לכאורה דברים קטנים כאן אבל המחלוקת שבאה בעקביהם גדולה היתה, שגרמה לקיפוח פרנסה ולמכות ולחילול השם ולהתשת כח ישראל עד שבא האויב וכללה את רובם יראים ונאורים וסתם יהודים. (ע. 65).

ממעשיהם של תופסי התורה רבני הקהילות הגענו למינוי שוחטים, שנחלקו הקהילות על ידיהם ופעמים הגיעו לידי שפיכות דמים (שם).

וכך מסכם המספר את הפרק: הרבה דברים שאירעו אותנו בימינו הרי הם תולדות אותם המעשים שלא ראינו אותם

כדאים ליתן דעתנו עליהם (שם).

אשמה כבדה! אבל מי שחי בקהילות עם מחלוקת כזו יודע להבין את הסכנות הטמונות במחלוקות אלו, ואיך מדבר קטן לכאורה יכולה להתפתח מחלוקת גדולה.

ר' הלל לא קבל עבודה כשוחט מפני המחלוקת. "כל הדבוק ברבו רוצה שהכל יהא מתנהג על פי רבו וכל דבר שאינו נעשה על דעת רבו כאילו לא נעשה. ואם אי אפשר לבטלו עושים מחלוקת ויורדים זה לזה לחיים". (שם).

"אין קץ לדברי ריבות וקטנות ומחלוקת ובזבוז ממון ושוחד וקלקול משפחות והחילול השם. עכשיו שחרבו הערים ובטלו הקהילות ורובן נהרגו במיתות קשות אכזריות, ומי שלא מת נתנסה ביסורים קשים מן המיתה מוטב שישתקעו הדברים. אשרי מי ששכחם, אני איני שוכח אותם (שם).

"ועוד אומר לך אלמלא מלשינות ולשון הרע והתוודעות לרשות לא היתה צפורן אחת מישראל גזוקת". (66). ומסכם המספר קטע זה אחרי שהביע חשש שבארץ גרוע מבחוצה לארץ והסכנה יותר גדולה "אבל בארץ ישראל כביכול מדקדק הרבה. אמרו רבותינו דורו של אחאב כולם עובדי עבודה זרה היו ועל ידי שלא היו בהם דילטורין יוצאין למלחמה ונרצחין". (שם 66).

אדולף: מסמל אכזרי לבעל תשובה

כאן עובר הספור לגבור השני של הספור הסמל אדולף שהיה כסמל בצבא "מעניש על קלות כחמורות". "כשהקב"ה זועם על ישראל מעמיד עליהם נוגשים מאחיהם שהם קשים מן הגוי". (ע. 67).

אמנם ידוע היה אדולף כאכזרי מאד אבל — בר' הלל הוא טפל "ברחמים רבים". הוא הציל את הלל שנלקח לצבא במלחמת

עולם הראשונה שבאה "חרב של מלחמה לעולם ושחטה לשוחטים ולאוכלים משחיטתם". אבל גם הסמל למד "שהוא בעיני מלאך המות כסתם חיל". וכך יצא "ממדת אכזריות למידת הרחמים" והמספר מהרהר שאין "אדם מתקן מדותיו עד שמראין לו מיתתם של רבים, ועדיין אין כן בכל אדם. הרבה רואים בצרות אחיהם ואינם חוזרים למוטב". (ע. 68).

אחרי המלחמה הגיע ר' הלל לאמריקה מפני שבקהילות אירופה לא קיבל עבודה כשוחט ושם באמריקה: "שוחט הייתי תרנגולים ותרנגולות בלא שיעור ובלא מספר. ארבע מאות חמש מאות שש מאות בברכה אחת". (שם). נותנת העבודה היתה הגב' גיטלי פרומטשיס אבל לא כשמה היא לא היתה טובה וגם לפי מושגיו של המספר לא היתה דתיה במלא מובן המילה. היא היא שגרמה דווקא בצום "מן בתמוז לאבוד רגלו של ר' הלל וכאן ההסבר לתשובה בתחילת הספר מי גרם לאבוד הרגל "לא מיד גוים כי מידיים של יהודים".

גיטלי פרומטשיס לא אפשרה לר' הלל ללכת לתפילת מצחה ב"ז תמוז ולשמע קריאת התורה ויחל גם לא לשבור את הצום בזמן וחיבה את ר' הלל להמשיך לעבוד בדם תוסס של מאות התרנגולות ששחט.

דמו של זכריה

"מרגיש אני ברגלי שהדם תוסס והולך כדמו של זכריה" (ע. 69) מה שאירע ליחיד אירע לרבים. הרמז לזכריה הנביא מחייב אותנו להתבונן במקורות וכך להגיע לזווית ראייה נוספת של השואה. "בא יואש להכניס צלם בהיכל, עמד זכריה על פתחו של היכל ואמר לו אין אתה מכניסהו עד שאתה הורגני, עמד

והרגו" (מדרש שה"ש). היכן הרגו את זכריה? בעזרת כהנים ולא נהגו בדמו לא כדם צבי ולא כדם איל (הטעון כסוי) וכל כך למה, להעלות חמה ולנקום נקם" קה"ר, י"ד. "רמו הקדוש ב"ה לאותו הדם שיהא תוסס ועולה מאתים וחמישים ושתיים שנה מן יואש ועד צדקיהו, גרפו עליו כל עפר ועשו כל ערמה ולא נח, והיה הדם תוסס ומרתיח" (שם ג' ט"ז).

גבורדן מצא את דמו של זכריה שהיה מרתיח ועולה, אמר: מה זה? אמרו לו, דם זכחים הוא, הביא דם זכחים והתאים ולא השווה לזה, אמר להם מוטב שתאמרו לי, ואם לא אני אסרוק את בשרכם במסרקות של ברזל, אמרו לו, נביא היה בינינו, שהיה מוכיח אותנו הרבה מאד, והרגנו אותו, וזה כמה שנים שאין דמו נח, אמר להם אני אפיסו, הביא סנהדרין גדולה, וסנהדרין קטנה והרגם על הדם, ולא נח, בחורים ובתולות, ולא נח, תינוקות של בית רבן ולא נח, אמר גבורדן, הטובים שבהם איבדתי, וכי אתה רוצה שאאבד את כולם" (גיטין נז).

היה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה. בא אותו רשע וצעק על הדם ואמר, האם דמך יותר חשוב מהדם של אלו. באותה שעה נתמלא הקדוש ב"ה רחמים, רמו לאותו דם ונבלע במקומו. קה"ר ג' ט"ז.

נעו עורים בחוצות נגואלו בדם - (איכה ז', י"ז) סומין שבהם אמרו, כי ירא לנו אותו מקום שהרגו את זכריה שנלך ונחבקנו ונשקנו, חגרים שבהם מה היו אמרים, מי יראה לנו את הדם של זכריה שנלך ונפרכס בה - איכה ר' ד' י"ז.

הסיטואציה כאן דומה לשואה. דם יהודי נשפך כמים ע"י הרשע היטלר ימח שמר. אחת הסיבות לפי רמזי עגנון היא שנאת חינם של יהודים ביניהם. רק ההקבלה בסוף לא סגורה. הדם היהודי שנשפך

באירופה עוד תוסס כי אין עוד כיסוי הדם של הקרבנות - ביניהם צדיקים ותינוקות של בית רבן.

הסיפור ממשיך להתגלגל ור' הלל מספר על זקן עשיר ובעל צדקה שהזמינו לביתו וקרב אותו והוא ר' הלל למד אותו תורה. אותו זקן בצעירותו יחד עם בן החזן של הקהילה יצה לגנוב מקופסת "מתן בסתר" בבית הכנסת בעירו באירופה ומחמת הבושה מהמשפחה עזב את אירופה ואחרי גלגולים קשים הגיע לעושר. עכשיו רוצה הוא הזקן העשיר לכפר על מעשה נעוריו ומבקש מר' הלל להיות שליח מצווה ולהקים קרן לגמילות חסדים בארץ ישראל בשביל שרידי העיירה שנולד בה. כך הוא עוזר לר' הלל לעלות ארצה כדי להפש שרידי הקהילה של העשיר הזקן.

כאן בארץ נפגש ר' הלל עם אדולף שהגיע בינתיים ארצה עם קרקס, ומוצאו במצב קשה עם תיבת הזמרה התוכי והקוף שהוריש לר' הלל בסוף ימיו. לאותו אדולף יש בן אחות בארץ שנשבה בידי הסורים. ר' הלל לא מגלה שאדולף הוא בעצם האיש שהוא מחפש היות וגם אדולף מאותה העיר של הזקן העשיר באמריקה וכך ירושה של אלפיים דולר שהביא העשיר מאמריקה לא מגיעה למקומה.

אבל לא רק הזקן העשיר משתדל לעשות תשובה אלא גם לאדולף, שהתרחק מאד מיהדות, יש הרהורי תשובה בסוף ימיו. כמו הזקן העשיר גם אדולף בצעירותו לוקח את שלא שלו ובשל זה ישב בבית הסוהר.

מידת הרחמים לא עזבה את אדולף: "יהודי הוא יהודי, אפילו עובר על כל העבירות שבתורה, על מדת הרחמים אינו עובר". (ע. 82) וכך הוא מרחם על קבצן לא יהודי וזה מוריש לו את תיבת

הזמרה שבסוף ימיו העביר לר' הלל.

קוף ותוכי

האדונית של הקרקס שהביאה את אדולף ארצה ונתנה לו במתנת פרידה את הקוף ואת התוכי. "שני בעלי חיים שטפלת בהם באמונה" (ע. 84). ופקדה על נער של הקרקס לתת לי את הקוף ואת התוכי, שנתחבבו עלי ביותר ואף אני נתחבבתי עליהם. לקחתי את תיבת הזמרה ונתתי עליה את הקוף ואת התוכי, את הקוף בשלשלת ואת התוכי בכלוב והרי אנו מחזורים בארץ ישראל והבריות שמהים בנו". (שם).

מה משמעותן של שתי חיות אלו? לשתיים ישנן תכונות של כך אדם. הקוף מחקה את בן האדם. התוכי "למעלה ממנו" מדבר. אבל השניים אינם חפשיים. הקוף קשור בשרשרת והתוכי ראשית כל היה בכלוב. הם מיצגים אספקטים של אדם שגם הוא אינו חפשי.

עגנון מאפשר לנו ללמוד על צדדים אחרים של שתי חיות אלה בחלומו של אדולף "שראה בחלומו ששקץ אחד מסיעתו של היטלר פגע ביהודי אחד והרגו במיתה משונה ואותו היהודי בן אחותו היה ואותו השקץ הוא בנה של האדונית שנולד לה ממנו מאדולף. ואף ביום רואה הוא מיני דמיונות ורובם ככולם יש בהם משהו מתולדות אותו עון. ופעמים כשהקוף מביט בעם ופושט את כפותיו כנגדו הרי הוא מתיירא שמא כבר בחייו נתגלגלה נשמתו בקוף ורוצה הוא לנקום את נקמת כל הרוגי עירו שנהרגו בידי אותו אכזר שהוא הולידו על ידי האדונית, קשה מן הקוף הוא התוכי שמתירא ממנו שמא יקרא לו, רוצה, אתה הוא שגרמת שנהרגה עיר מלאה יהודים על ידי אותו רוצח שנולד מן החטא שלך. באמת אין התוכי יודע לקרות אלא גם לא גם לו, אבל כלום אין

באותן המלים רמז כגון גם לי גם לי יש לספר עליך דברים". (ע. 96).

מעניין לציין שגם הזקן העשיר שעזר לר' הלל לעלות, מרדאג מבעיה דומה. "ואילו הוא מתאבל על בתו, שמא התעבר מן הגוי ותלד גוי. אימה זו נולדה לו על ידי דברים ששמע על היטלר, שאומרים עליו שהוא בא מאב יהודי". (ע. 90). קלות דעת של בת יהודיה באמריקה וקלות דעת של אדולף "שמלבד אותה האדונית שנתעברה ממנו נטפל אדולף במחילה לכמה מבנות הערלים, כדרך כמה קלי עולם כשהם בצבא" (ע. 96) קלות דעת זו יכולה ליצור את היסוד: "מהרסיך ממך יצאר".

בהמשך הספר מצטט עגנון את עצמו מחדש. עגנון בפי המספר מדבר על ספר אחד אחר שלו: נודמן לי קונטרס אחד כמדומני והיה העקוב למישור שמו ומצאתי שם ספור המבהיר את הרעיון בענין התרת עגונה. אם יודמן לידך אותו הקונטרס אל תנחנו מידך עד שתקרא את כל סיפור המעשה (ע. 91).

קבלת הדין?

הסופר והמספר ור' הלל חד הם. הם צדדים שונים של אותה אישיות שקוראים אותה עגנון. עגנון העז להתמודד עם הבעיה הקשה ביותר של האדם ושל יהודי בן זמננו: בעית השואה - וגורמי הבנתה. אין פלא, איפוא, שיש כאן הבעה של פסימיות "נתאנח ואמר ישועות ונחמות לא תשמע מפני, כי רחוקה ממני ישועה ורחוק ממני מנחם. בעיניך זה פסוק, בעיני אני זה אמת גמורה". (ע. 92) פעם אחרת מביע הוא אמונה פשוטה: "אבל אני איני קובל על שום דבר בין שנעשה בזמן בין שנעשה לאחר זמן, שמתוך בטחון גמור בשכל האלוקי שהוא למעלה משכל יצוריו אני אומר שהכל עשוי יפה ובעתו נעשה. ואיני רוצה להאריך בזה,

7-8 מ"ס - 10
(1979)

ידידיה פלס

פחד ההמצה וצער פגיעה

קריאה חוזרת ב"האוטובוס האחרון" לשיי עגנון

..יכול הייתי לטעות ולירד עד לסוף כל המדריגות" (האוטובוס האחרון)

א.

קשה לדון בסיפור זה במנותק מהקשריו, בין הרחבים במסכת כלל יצירתו של שיי עגנון לעשוריה, בין המצומצמים במסגרתם של סיפורי ספר המעשים שעשאה עגנון ב-1932. ואף על-פי-כן אפשר להיטפל לספור זה, כשם שאפשר להיזקק לאחר, כשלעצמו. שכן יש בו, כשם שיש באחרים, ללמד מפרטו לכללם. אף ניתן להפוך חסרון זה, מצוקת הצמצום, ליתרון של התמקדות, לעיון בגופן של זוטות, אלו זוטות המשנות טעמו של מעשה ומעתיקות אותו בראיית פשוטו הגלוי לבחינת דרושו שבסדר או שבטמל.

ב.

קודם להקדמה ראוי לעמוד על הזמן שקדם להיווצרות הסיפור ואולי הוא הזמן שבסיפור. בשנת תרפ"ט עברה על המחבר החוויה הקשה, והיא, ככל הנראה, השניה בטרואמות שלו (קדמה לה שריפת כתביו וספריו בהמבורג), משנעשה עד רואה ומשתתף סובל לפרעות בשכונת תלפיות שבירושלים. ראייה מפורשת נמצא במכתבו למיטיבו ידלדו זלמן שוקן שנדפס בספר "מעצמי על עצמי" והמעייני יעיין. מוראות המאורעות, כשם שהיה בהם כדי להשפיע על עמדתו של עגנון כלפי "השאלה הערבית" והדברים ידועים ואין כאן המקור לפרט, כן ניכר רישומם בנושאים ובמוטיבים שבספר המעשים.

פחד זה להישאר לבד וביחוד במקום נידח בלילה, ההיקלעות או ההיגררות, שאדם נתפש להן בעל-כורחו, למצבים של אין מוצא, בין שהם אמיתיים, בין שהם מדומים - אלה בתחום הפיסי, בלילה זו שבלולים בה תחומי הזמנים והמקומות וההתרחשויות - זו הסוריאליסטית; המסעות המעוכבים, המסות המחורות, כדי להגיע או לחזור, או, לפחות, להסתפח אל הציבור; הציפיה, שאינה אקטיבית או, לכל היותר, מלווה מעשים הסרית-כליתיות ואף שלומיאליים, לאיזה אות של חסד - אלו במרחב המטאפיסי. דומה שכשם שאתה מוצא כל אלה במציאות הנפשית שלאחר חוויה גדולה מעמיקה, תהא זאת אישית, לאומית או דתית, כן מצויים הם בספר המעשים ובהם סיפורנו.

שיי עגנון, סמוך ונראה, הוצאת שוקן, ירושלים ות"א, תשי"ב עמ' 108

ואמר כבר מבצבץ השחר וזמן תפילה מגיע... יודע אני שדיברתי יותר מדי, מכל מקום במעשיהם של ישראל דיברתי ואם הטוב מרובה על הרע הרי ודאי טוב. ראיתי בספר אחד שבשמים מפקידים על אותם שמספרים בגנותם של ישראל. איני יודע מהיכן יודע ומי הגיד לו לאותו המחבר מה משיחים שם בשמים. מכל מקום אין הדבר רחוק מן השכל. מי שלקה הרבה ושורת דם אין לבזוק מלח על פצעיו".

ענין לנו בקבלת הדין ובהתמררות, בהכרתה של הגבלת השכל האנושי ובנסיון לחדור להבינה. יש כאן צער עמוק על דם היהודי שנשפך כמים ועודנו תוסס ויש כאן תפילה לכסוי הדם, כד בכד.

(קב' לביא)

שכבר רואה אני את השאלה שבצבצה על קצה לשונך, אם כן מה שכל יש בהריגת שלישי מן האומה הישראלית ביד שקוץ משומם, אם כן מה שכל יש בהריגתם של שוגאי ישראל, אלא אם אני בשכלי הקטן איני יכול להשיג את השכל הגדול כלום שוטה אני על ידי כך". (ע' 96).

ובמקום אחר: "אחזור לענין שלי. עמדי משתומם על דרכי ההשגחה, כמה הוא יתברך גותן דעתו כביכול על כל בריה ובריה, לתת לכל בריה צרכיה" (ע' 101).

מאיך - מחשבות אחרות יש גם כן. קובל המספר: שריד מעיר אדם אחד מקהלה שלימה שנהרגה נשתייר יחידי ואף הוא נתון בצרה ובשביה". (ע' 104).

וכך מטכם הסופר-המספר ר' הלל את ספורו: "פתאום הגביה ראשו כלפי מעלה